

Elena BĂJENARU

LAIC ȘI RELIGIOS ÎN PICTURA ȚĂRĂNEASCĂ PE STICLĂ DIN ȘCHEII BRAȘOVULUI

Icoanele pe sticlă au reprezentat una din cele mai caracteristice și mai originale manifestări populare de artă din țara noastră.

Spre deosebire de Vestul Europei, de unde a fost adusă, pictura pe sticlă s-a dezvoltat, în Transilvania, ca îndeletnicire cu caracter de artă populară, atât din punctul de vedere al creației, cât și al destinației. Ea a existat, ca pictură religioasă, sub forma icoanelor pe sticlă, cunoscând o mare extindere și o mare circulație în mediul rural.

Meșteșugul picturii pe sticlă a apărut în Transilvania în centre ce au permis dezvoltarea sticlăriei și cu o populație majoritar ortodoxă: Nicula, Făgăraș, Șcheii Brașovului, Laz.

În Șcheii Brașovului s-a pictat pe dosul sticlei din secolul al XVIII-lea¹, mai devreme decât în multe alte centre, de exemplu, Făgăraș. Și aceasta datorită faptului că Brașovul a reprezentat întotdeauna un centru de relații culturale active și multiple în Transilvania, ca și cu celelalte provincii românești, fiind de-a lungul secolelor protectorul atâtor inițiative culturale.²

Pentru iconarii din Șchei, Țara Făgărașului a fost un debușeu important, poate cel mai important. Lena Constante, într-o anchetă sociologică realizată la Drăguș în 1932, stabilea că dintr-un număr de 689 icoane pe sticlă, găsite acolo, 365 aparțineau centrului din Șchei.³ Totodată, Brașovul a contribuit și la apariția și dezvoltarea picturii pe sticlă din zona Făgărașului. Muzeul nostru are în colecție 148 icoane realizate în Șchei, dintr-un total de 398. Opt dintre acestea, care sunt și cele mai vechi din colecție, indică, prin stil de pictură, similitudini în compoziție, atmosferă cromatică și ornamentală, faptul că au fost pictate de un iconar din Șchei, stabilit în zona Făgărașului.⁴

Pentru a face icoana cât mai accesibilă și mai cognoscibilă, zugravul de icoane din Șcheii Brașovului (și nu numai) își lua libertatea de a folosi imagini cât mai explicite. Sfinții cei mai iubiți și venerați au trecut în pictura pe sticlă, cu modificări, devenind țărani de o vârstă sau alta, ce nu au nimic supraomenesc sau divin. Iconarul evada, uneori, din domeniul canonic și ceda sub puternica influență a Tradiției, strecurând elemente luate din aceasta. Este cunoscut faptul că, față de această putere a Tradiției, Biserica Ortodoxă nu a exercitat un control în pictura pe sticlă, așa cum s-a întâmplat în pictura murală. Această tendință a iconarilor, de a apropia icoana de realitatea cunoscută prin experiența de viață, s-a manifestat prin introducerea unor elemente luate din cotidian sau rezultate din imaginația populară și concretizate în legende cu mare circulație în popor.

În unele subiecte iconografice, elementele de dogmă creștină se vor împleti cu elemente de legendă, neexistând nici o delimitare între ele. În alcătuirea vieții unui sfânt s-a pus accentul nu pe o

¹ Ion Apostol Popescu, *Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula*, Edit. Tineretului, București, 1969, p. 129

² Ion Mușlea, *Pictura pe sticlă la Români din Șcheii Brașovului*, în „Țara Bârsei”, an I, nr. 1/1929, p. 46

³ Lena Constante, *Pictura pe sticlă în Drăguș*, în „Artă și Tehnică Grafică”, caiet nr. 6/decembrie 1938, p. 66

⁴ Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 28

reconstituire istorică a evenimentelor sau a faptelor sale, ci pe o operă de edificare morală, împrumutând de multe ori elemente din tradițiile sau basmele populare.⁵

Tematica icoanelor pe sticlă pictate în Șcheii Brașovului este diversă, cuprinzând aproape toate subiectele iconografice cu largă circulație, de la Adam și Eva, scene cristologice sau din viața Maicii Domnului, până la galeria sfinților.

O temă iconografică unde Tradiția se întretaie cu dogma creștină este „Maica Domnului Îndurerată” sau „Jalnică”, subiect des pictat de iconarii din Șchei.

Icoana are în compoziție pe Maica Domnului privind îndurerată pe Iisus răstignit. La baza Crucii se află un craniu, identificat ca fiind craniul lui Adam, și două oase „sodate de sângele lui Hristos ce se scurge din rănilor picioarelor”⁶. Această reprezentare își are sursa într-o legendă bogomilică⁷ care și-a propus, printr-un proces de interpretare simbolică, să arate cum crucea pe care a fost răstignit Iisus a fost ridicată pe locul unde era capul lui Adam, iar sângele lui Hristos, căzând pe craniu, a răscumpărat lumea de păcate. În colecția muzeului nostru există nouă piese cu o compoziție aproape identică. În ancheta realizată în 1932, Lena Constante a stabilit un număr de 32 de subiecte iconografice, din care cel mai des întâlnit era „Maica Domnului Jalnică”. De altminteri, manifestarea unei anume preferințe pentru scene cristologice sau sfinți pune în evidență „profunzimi sufletești destul de complicate și interesante pentru psihologia poporului român”⁸. Totodată, frecvența sau raritatea unor teme trebuie raportată și la calitățile pe care poporul le atribuie unor sfinți „presimțind în surdină despre puterea magică a icoanelor”⁹.

Credința că din sângele lui Hristos, când a fost răstignit pe cruce, a ieșit viața de vie, a fost ilustrată și de iconografia țărănească.¹⁰

Icoanele ce au ca subiect pe „Iisus cu viața de vie” au fost realizate în număr mare de zugravii din Șcheii Brașovului. Compoziția este simplă: Iisus, șezând pe o laiță sau ladă de zestre, stoarce strugurii în Potir; din coasta sa crește viața de vie ce se petrece după brațele unei cruci, formând un cerc care încadrează partea superioară. Simbolic, icoana redă cuvintele lui Iisus: „Eu sunt Viața, voi sunteți mlădițele”. Această temă a fost inspirată, în parte, și de legenda Proclei, ce a avut „o mare răsfrângere în tradițiile, în arta și în literatura orală a poporului român”¹¹, și de credințele populare, în care via este pusă cu sângele ce a curs din coasta lui Hristos („strugurele s-a făcut din Sângele Domnului, când L-au răstignit pe cruce” sau „din sângele ce a curs a crescut via”).

O temă ce a înregistrat o mare preferință în atelierele din Șcheii Brașovului și cu multe elemente aparținând legendelor este cea a „sfinților militari”: „Sfântul Gheorghe” și „Sfântul Teodor Tiron”. În lumea ortodoxă tema era văzută ca o victorie a binelui asupra răului. Această imagine a fost luată din legendele datând din primele secole ale creștinismului, care i-au transformat pe martiri în luptători împotriva răului. Lupta unui erou pe malurile apei pentru salvarea unei fete de împărat apare în vechiul mit *Perseu și Andromeda*, în legenda celtă *Tristan și Isolda*, dar și în basmele

⁵ La aceste icoane lipsește acea exuberantă cromatică specifică atelierelor din Șchei. Iconarii de aici nu folosesc foita de aur pe suprafețe mari, cum este cazul acestor opt icoane.

⁶ Nicolae Cartoian, *Istoria literaturii române*, Edit. Enciclopedică, București, 1984, p. 195

⁷ Dionisie din Furna, *Carte de pictură*, Edit. Meridiane, București, 1979, p. 107

⁸ Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române*, Edit. Enciclopedică, București, p. 133

⁹ Gheorghe Pavelescu, *Contribuții la cunoașterea picturii pe sticlă la Românii din Transilvania*, în „Apulum”, I, 1939-1942, p. 291

¹⁰ *Ibidem*, p. 292

¹¹ Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, Edit. Enciclopedică, București, 1974, p. 113-115

românești, ca *Balaurul cu șapte capete*. Eroul trac de pe vechile monumente apare în aceeași ipostază.

Cel mai des întâlnit sfânt militar, în iconografia țărănească, este Sfântul Gheorghe. Întreaga temă este bazată pe legendă, erminia lui Dionisie din Furna, alcătuită în secolul al XVIII-lea, nu face nici o referire la această minune a sfântului. Sub influența Sinaxariului și a vieții sfântilor, dar și cu îngăduința erminiilor, zugravii de icoane căutau să înfățișeze diverse momente din viața unui sfânt și, mai ales, minunile săvârșite de el.

Spre deosebire de alte centre de pictură pe sticlă (Nicula, de exemplu, unde sub influență apuseană¹² este pictat doar Sfântul Gheorghe omorând balaurul), în Șchei, ca și în Țara Făgărașului, scena este redată în amănunt. Pe lângă sfântul călare, mai apar fata de împărat, părinții acesteia, castelul și copilul din Amira – fiul lui Leon „credincios închinător al sfântului“.

Din cele douăzeci de icoane cu acest subiect pe care le deține muzeul, treisprezece au fost realizate în atelierelor din Șchei. Această frecvență se explică, pe de o parte, prin credința în puterile magice atribuite de popor Sfântului Gheorghe ca ocrotitor al animalelor și protector al primăverii, iar pe de altă parte, prin mesajul și morala acestui subiect – victoria binelui asupra răului.

O temă vetero-testamentară, unde sunt întâlnite elemente de mitologie și elemente de etnografie și pictată de iconarii din Brașov, este „Ridicarea la cer a Proorocului Ilie“, considerată o teofanie împrumutată creștinismului de mitologia romană.¹³ Se poate face o paralelă între Jupiter (Stăpân al Tunetului), care umblă în carul solar, și Sfântul Ilie, căruia tradiția populară i-a atribuit tunetul puternic și fulgerul. În cazul acestei teme, zugravii de icoane și-au asumat o anumită libertate de interpretare, luând elemente din arta necreștină și interpretându-le potrivit canoanelor creștine. Pe lângă personajele principale – Sfântul Ilie, Elisei –, iconarii din Șchei au adăugat un înger care mână caii, trimițându-ne cu gândul la Aurora – zeița romană a zorilor. Această temă reprezintă și un izvor etnografic important. Lângă Elisei apare fie Adam, fie un țăran îmbrăcat în costum popular (cămașă, cioareci, șerpar, opinci) și care ară la un plug cu corman.

În cartea sa de pictură, Dionisie din Furna prezintă astfel momentul ridicării la cer a Sfântului Ilie: „Un car de foc și cai de foc, iar în car Ilie urcându-se la cer, Elisei, dedesubt îl privește și trage cu o mână mantia, ce l-a căzut lui Ilie și ținând cu cealaltă un sul zice: Părinte, Părinte caii lui Israel și caii lui“¹⁴.

Un subiect iconografic, unde elemente de dogmă se întrepătrund cu cele de folclor, care vor fi mult mai puternice și îi vor determina frecvența mare, a fost „Sfânta Paraschiva“, asimilată în popor cu Sfânta Vineri.¹⁵

Ca rămășiță dintr-un vechi cult sau, poate, mai cu seamă, ca o înrăurire a învățăturilor creștine care au făcut din vineri o mare zi de post, ziua de vineri s-a bucurat de o mare cinste. Pe seama ei au circulat numeroase povești, legende, cu o influență apreciabilă în popor. Datorită acestor elemente, icoanele având ca subiect Sfânta Paraschiva sunt des întâlnite. În galeria sfintelor, sfânta ocupă locul trei, după Maica Domnului și Sfânta Elena. În ceea ce privește compoziția temei, Sfânta

¹² D. Dancu, J. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, Edit. Meridiane, București, 1975, p. 28

¹³ V. Brătulescu, *Elemente profane în pictura religioasă*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“, București, 1934, p. 23

¹⁴ Dionisie din Furna, *op. cit.*, p. 107

¹⁵ Tudor Pamfile, *Mitologia română*, Edit. ALL, București, 1997, p. 108

Paraschiva este reprezentată frontal, cu însemnele puterii: Crucea și ramura de măslin. În icoanele ce au ca subiect „Masa Raiului“, Sfânta Paraschiva apare alături de Iisus, Maica Domnului și Sfântul Nicolae.

Există la zugravii de icoane din Șcheii Brașovului, și nu numai, o tendință evidentă de a introduce, pe lângă aceste elemente ce țin de legendele apocrife sau de mitologie, elemente florale, arhitecturale (o turlă de biserică, o cetate schematizată) pentru a face icoana cât mai recognoscibilă și pentru a o apropia de sufletul țaranului. Toate acestea reprezintă, în fapt, localizări originale, conferind și o notă de firesc icoanei. Întâlnim și elemente de culoare locală – cum ar fi laița, lada de zestre – sau Potirul în care Iisus stoarce strugurii, dar asemănător cu paharul cu talpă ce se obține în glăjăriile din sudul Transilvaniei.

Ceea ce conferă icoanei aspectul de omenesc este reprezentarea sfinților ce iau chipul omului, de o vârstă sau alta, în locul înfățișării nepământene și imateriale cerute de canoane. Să ne amintim chipul Maicii Domnului, din icoanele brașovene, ce poartă, uneori, salbă la gât, pictat de cele mai multe ori cu nespusă gingășie, aducând cu chipul femeii obișnuite. Sau de figura Sfântului Nicolae ce are înfățișarea unui om bătrân și bun.

Am prezentat câteva teme iconografice pictate în Șcheii Brașovului, ce au în compoziție elemente împrumutate, fie din legende și interpretate conform învățăturilor creștine, fie elemente luate din viața de zi cu zi, apropiind astfel icoana de sufletul mistic al oamenilor. Chiar dacă în acest fel pictura pierde din gravitate și este mai puțin solemnă, în ea se regăsește sufletul adevărat al poporului român.

În naivitatea sa, țaranul român a crezut în lumea de miracole care îi punea în față, în locul abstracțiilor teologice, icoane vii și colorate de închipuirea ce și-o făcea despre lumea de dincolo de moarte.

Oricât de multe cunoștințe de artă ar avea cineva, cu oricât simț al culorilor ar fi înzestrat, nu ar înțelege nimic din mentalitatea celui ce a pictat icoane, din sensul profund al scenelor zugrăvite, dacă nu a cunoscut literatura populară sau apocrifă ce a inspirat această formă a artei populare.